

Микола Горбатюк

**НЕРЕАЛІЗОВАНИЙ ПРОЕКТ РЕЕМІГРАЦІЇ НІМЦІВ-КОЛОНІСТІВ
З НІМЕЧЧИНИ В УСРР У 1921–1922 рр.**

У статті на основі архівних документів розглянуто спробу організації Народним комісаріатом закордонних справ УСРР та дипломатичним представництвом УСРР у Німеччині рееміграції в УСРР німців-колоністів у 1921–1922 рр. Визначено категорії населення Німеччини, які прагнули повернутися в Україну, проаналізовано причини, що спонукали їх до переїзду, показано ставлення державних і партійних органів УСРР до рееміграції німців-колоністів, з'ясовано причини невдачі цього проекту.

Ключові слова: колонізація, німці-колоністи, еміграція, рееміграція, дипломатичне представництво УСРР у Німеччині, НКЗС УСРР, В. Ауссем, Х. Раковський.

На сьогоднішній день в Україні проживають представники близько 130 національностей. З плином часу етнічна карта України змінювалася під впливом різних чинників: воєн, добровільних і примусових переселень тощо. Окреме місце серед національних меншин в Україні посідають німці, які здійснили значний вклад у розвиток сільського господарства, ремесел і промисловості. Дослідник історії колонізації Півдня України К. Ліндеман зауважував, що німецькі колоністи впродовж 100–150 років «перетворили голі і не використовувані тоді степи [...] в родючі поля, в багаті сади, в доходні виноградники і сприяли поширенню поліпшеного господарства навколо своїх поселень. Створюючи своє щастя і добробут, вони разом з тим допомагали зростанню добробуту всього краю і навчили співвітчизників служінню вітчизняним ідеалам і широкому благодійництву»¹. Найзначніший приток німецьких колоністів відбувся між 1764 і 1866 рр., коли вони заснували на Півдні України понад 330 поселень, а їхня загальна чисельність напередодні революційних подій у Російській імперії становила за різними оцінками від 400 до 800 тис. осіб.

Різним аспектам німецької колонізації регіонів України присвятили свої дослідження А. Безносів, С. Бобилева, В. Євтух та Б. Чирко, В. Зав'ялов, І. Кулініч, В. Сергійчук та інші.² Проте, питання про повернення тих німецьких колоністів, які добровільно чи примусово виїхали у Німеччину в ході Першої світової війни, назад у Радянську Україну на початку 20-х рр. ХХ ст., об'єктом наукового дослідження ще не було.

З початком Першої світової війни для німців в Україні почалися важкі часи. Царський уряд, наляканий наближенням фронту до місць компактного проживання німців-колоністів, почав вилучати у них землю і переселяти у східні регіони імперії, зокрема, в Сибір³. Процес повер-

нення депортованих німців в Україну розпочався у 1918 р. і завершився наприкінці 1920 р. Однак, економічна розруха і соціальні та демографічні зміни, що виникли внаслідок Першої світової та громадянської воєн, антиселянська аграрна політика радянської влади, голод 1921–1922 рр. та неврахування особливостей національного складу населення південних регіонів України в ході адміністративно-територіальних реформ 1922–1923 рр. призвели як до відтоку німців на історичну батьківщину, так і до занепаду колись квітучих господарств німецьких родин, що наперекір усім труднощам залишалися в Радянській Україні⁴.

Автор звіту про діяльність німецької секції Запорізького губернського відділу народної освіти за січень–квітень 1921 р. так характеризував становище місцевих німців: «Німецьке населення за час війни з Німеччиною (Першої світової війни – М. Г.) піддавалося жорстоким гонінням з боку монархічного уряду, а під час громадянської війни сильно постраждало від бандитизму»⁵. Крім того, місцева радянська влада, як свідчив завідувач німецької секції при відділі управління Одеського губвиконкому Гебгарт, розцінювала німецькі колонії як «невичерпний резервуар, звідки черпали у минулому і до цього часу продовжують черпати всі недоїмки по розверстці і перерозверстці»⁶. Неконтрольовані ревізії продовольства та посівного матеріалу призвели до того, що продуктивність віцілих господарств знижувалася, а самі господарства занепадали.

Незважаючи на перераховані вище негативні явища у житті німців-колоністів Півдня України, у самій Німеччині знаходились як окремі особи, так і цілі групи, які висловлювали бажання їхати в УСРР з колонізаційною метою. Річ у тім, що до 1921 р. у Німеччині зібралося багато колишніх

німців-колоністів, які з тих чи інших причин були змушені покинути обжиті місця в Україні і повернутися на історичну батьківщину. Переважна їх більшість виїхала з України у 1918 р. примусово (за виключенням незначної кількості добровільних) на вимогу німецької окупаційної влади. Емігрувало близько 18 тис. осіб, що проживали в основному у Волинській і Подільській губерніях, частково у Запорізькій та Катеринославській. Друга досить велика група колишніх колоністів, що проживали в Одеській та Миколаївській губерніях, покинули Україну внаслідок поразки селянських (т. з. «кулацьких») повстань у 1919 р.⁷ Представники першої групи були більш вигідними радянській владі, оскільки ставились до неї позитивно або нейтрально, тоді як представники другої займали виражену антирадянську позицію. Існували також й інші групи населення, що висловлювали бажання колонізувати українські землі, зокрема, це – німці-колоністи земель, які за наслідками війни відійшли до Польщі, німці-колоністи, що виїхали з території Росії і які бажали їхати в Україну, а також корінні німці, які до цього ніколи в Україні не були⁸.

Вперше питання можливого повернення німців-колоністів в Україну було обговорено між Головою РНК УСРР і наркомом іноземних справ Х. Раковським та уповноваженим УСРР у справах репатріації у Німеччині В. Ауссемом восени 1921 р. Х. Раковський вважав, що при наявності у колоністів сільськогосподарського реманенту перешкод для їх повернення у місця попереднього проживання не виникне⁹. У листі від 14 жовтня 1921 р. Х. Раковський писав: «Старых немецких колонистов из Аргентины, возвращающихся на Украину с сельскохозяйственным инвентарем, мы безусловно примем. Нами здесь оказывается всяческое поощрение украинским немцам колонистам для использования их хозяйственного опыта. Особком, который в настоящее время переименован в Украинский Экономический Совет, подтвердил устав немецких сельскохозяйственных кооперативов, а Уполномоченный Наркомвнешторга заключил с ними договор с разрешением привозить из Германии товары, которые необходимы для их собственного употребления»¹⁰.

11 листопада 1921 р. Комісар Центрального комітету Німецького Червоного Хреста повідомив консульському відділу посольства РСФРР у Німеччині про перебування у таборі для біженців неподалік від німецького прикордонного містечка Ейдткунен 293 осіб, які прагнули переїхати в Україну. При цьому він запевняв, що зазна-

чені біженці на достатньому рівні забезпеченні одягом, грошима та посівним матеріалом і готові закуповувати сільськогосподарський інвентар для виїзду в Україну¹¹. До листа додавався іменний список колоністів, підданих колишньої Російської імперії, із зазначенням прізвища, ім'я та по батькові, віку та місця попереднього проживання¹².

Згодом ця справа перейшла у відання уповноваженого УСРР у справах репатріації у Німеччині В. Ауссема, який 25 листопада 1921 р. у листі до Х. Раковського намагався з'ясувати, чи можуть колишні колоністи повернутися на місце свого попереднього проживання у Київській, Волинській та Подільській губерніях і якщо ні, то де планується їх розселення; де мають бути збірні пункти в Україні, і чи буде надано дозвіл на повернення в Україну особам, списки яких додавалися. У випадку позитивного вирішення справи, В. Ауссем мав направити в Ейдткунен фахівців з метою визначення матеріального стану і готовності колоністів до повернення в Україну. Також він пропонував Наркомзему розробити перелік необхідного для повернення в Україну інвентаря¹³.

25 січня 1922 р. питання про повернення німців-колоністів у місця попереднього проживання було розглянуто на засіданні колегії Народного комісаріату землеробства УСРР, яка постановила вважати таке переселення «бажаним» і «корисним», за умови надання земельних наділів не більших за селянські, та визначила губернії для переселення – Донецьку, Запорізьку, Миколаївську і Катеринославську¹⁴. 8 березня 1922 р. колегія Наркомзему, розглядаючи питання про приїзд німців на Правобережжя, вирішила таке переселення не дозволяти, а запропонувати бажаним поселитися у південних губерніях України¹⁵. Невдовзі, 28 березня 1922 р., схоже рішення прийняло оргбюро ЦК КП(б)У, яке дозволяло в'їзд німецьких колоністів на всю територію України, за виключенням Правобережжя¹⁶.

Певну зацікавленість у поверненні колишніх колоністів у місця їхнього попереднього проживання виявляли неурядові організації Веймарської республіки. На початку квітня 1922 р. представники однієї із таких організацій – Чорноморського товариства допомоги німцям-колоністам, звернулися до секретаря дипломатичного представництва УСРР в Німеччині Н. Калюжного із проханням роз'яснити, на яких умовах колишні колоністи можуть повернутися в Україну. Своє усне звернення вони підкріпили листом, датованим 11 квітня 1922 р.¹⁷

Дослідивши це питання, диппредставництво УСРР у Німеччині дійшло висновку, що на той час у Німеччині було принаймні 4 категорії німців-колоністів: 1) піддані Німеччини, що були вислані з Російської імперії під час Першої світової війни; 2) німці, що виїхали з території України добровільно чи під тиском німецької окупаційної влади у 1918 р.; 3) учасники «білих» армій, які після закінчення військового протистояння на півдні України не повернулись у місця постійного проживання; 4) окремі емігранти, які з різних причин виїхали у Німеччину у період революції. При цьому більшість колоністів належали до першої і другої категорій¹⁸.

Голова диппредставництва УСРР В. Ауссем припускав, що при серйозній постановці справи рееміграція німців-колоністів і організація ними на території України зразкових селянських господарств може принести значну користь державі, особливо враховуючи те, що зацікавлені громадські організації можуть посприяти у поширенні інформації про можливість повернення та будуть клопотатися перед німецьким урядом про надання поворотцям допомоги інвентарем та посівним матеріалом. 24 квітня 1922 р. він звернувся до Укрцентреваку із проханням надати вичерпні відповіді на такі питання: 1) у яких районах України можливе розселення поворотців; 2) чи будуть надаватися німцям-колоністам, що мали перед виїздом українське підданство, переваги перед підданими Німеччини, і чи можуть вони розраховувати на повернення будинків і земельних ділянок, якими володіли до революції; 3) чи буде здійснено їх повернення за державний кошт; 4) які плани має Наркомзем УСРР щодо їх розселення¹⁹. Водночас варто зауважити, що В. Ауссем уже не мав ілюзій щодо високої матеріальної забезпеченості бажаючих переїхати в Україну і у згаданому вище листі писав: «немцы-колонисты, очутившиися в Германии, совершенно разорены и располагают небольшими средствами»²⁰. Крім того, на шляху повернення колоністів стояла перешкода юридичного характеру: 15 грудня 1921 р. ВЦВК РСФРР видав постанову про позбавлення громадянства тих емігрантів, які не встигли зареєструватися у радянських представництвах за кордоном до визначеного часу. 26 квітня 1922 р. В. Ауссем повідомляв у Харків, що у зв'язку з цим до повпредства УСРР звернулося близько 700 німців-колоністів, які хотіли поновити українське громадянство²¹.

Поставлені В. Ауссемом питання були обговорені з представниками Наркомзему УСРР і за результатами цих консультацій у листі завідува-

ча іноземного відділу НКЗС від 18 травня 1922 р. сформульовано офіційну позицію уряду щодо питання повернення німців-колоністів в Україну. Коротко їх можна звести до наступного: 1) постановою Політбюро ЦК КП(б)У в'їзд німців-колоністів дозволено лише на Лівобережжя; 2) повернення колоністам земельних наділів і садиб, що належали їм до громадянської війни, неможливе, оскільки останні у більшості випадків уже розподілені; 3) поворотцям будуть надані вільні земельні наділи у німецьких і менонітських районах, площею не більше середнього селянського наділу; 4) колоністи мають бути забезпечені усім необхідним, оскільки державні субсидії надаватися не будуть; 5) рееміграція можлива лише великими групами²².

Ця відповідь, однак, не вдовольнила В. Ауссема, і вже у наступному листі, датованому 7 червня 1922 р., він вимагав від народного комісаріату більше конкретних вказівок. Зокрема, він аргументовано доводив можливість повернення землеробів у давні центри німецької колонізації – правобережні регіони Одеської, Миколаївської та Катеринославської областей та просив повідомити, як і де будуть розселені колоністи по приїзді і продумати саму процедуру рееміграції²³.

Запит В. Ауссема від 7 червня 1922 р. було направлено у НКЗС УСРР, а звітти при посередництві ЦК КП(б)У, у Народний комісаріат земельних справ. Останній у листі від 21 червня 1922 р. повідомляв, що переселення можливе лише за окремим рішенням ВУЦВК на таких умовах: поворотці будуть розселені у Одеській, Миколаївській та Катеринославській губерніях, рееміграція можлива лише для груп не менше 25 домогосподарств; переселенці повинні привезти з собою реманент, посівний матеріал і мати продовольче забезпечення щонайменше на 6 місяців; переселенцям не будуть повернені їхні землі і садиби, і вони не можуть розраховувати на допомогу держави²⁴. Питання повернення колоністів також розглядалося на засіданні політбюро ЦК КП(б)У 23 червня 1922 р., яке вирішило дозволити рееміграцію за умови дотримання висунутих Наркомземом вимог²⁵.

Водночас із чисто теоретичним обговоренням умов повернення німців-колоністів в Україну між наркоматами закордонних справ і землеробства тривало листування і про конкретних переселенців. Так, у відповідь на запит НКЗС УСРР про переїзд групи колоністів (138 громадян Німеччини і 55 – України) Наркомзем повідомляв про готовність розселили німецьких підданих у німецьких менонітських колоніях Миколаївської

губернії, а українських – у Павлоградському повіті Катеринославської губернії²⁶.

8 липня 1922 р. НКЗС УСРР офіційно повідомив своєму представництву у Німеччині про умови рееміграції німців-колоністів. Зокрема: поворотцям будуть надані ділянки землі без господарчих будівель; їм надаватимуться пільги у придбанні будівельних матеріалів (переважно деревини); щоб користуватися пільгами для переселенців-поворотців, реемігранти повинні мати реманент у розмірі не нижче середньої норми, посівний матеріал і провіант щонайменше на 6 місяців; земельні наділи будуть надані у Одеській, Миколаївській або Катеринославській губерніях впродовж 2-х тижнів після прибуття колоністів у губернське місто; розмір земельної ділянки залежатиме від наявності реманенту і кількості посівного матеріалу; направляти реемігрантів можна було групами не менше 25 осіб, попередивши Наркомзем за 3 тижні (в Одесу і Миколаїв – без попередження); на кордоні переселенців мав прийняти Укревак і забезпечити для них 3-тижневе проживання у губернському місті²⁷.

До листа додавався приблизний розрахунок господарського обладнання середнього селянського господарства в районах колонізації, зроблений Управлінням землеустрою і меліорації при Наркомземі УСРР 21 червня 1922 р. Відповідно до цього розрахунку середнє господарство мало складатися з 7–8 осіб, з них 3 – «полнорабочих» і могло отримати 14–17 десятин землі. Бажаним було забезпечення сільськогосподарським реманентом у таких розмірах:

Мертвий інвентар:

Плуг	1
Буккер з сівалкою	1
Рядова сівалка	1
Жатка	1
Віялка	1
Соломорізка	1 на 2 господарства
Коренерізка	1
Пропашник	1
Культиватор	1
Полольник	1
Дерев'яні борони	2
Залізні борони	1
Дискова борона	1
Молотарка	1 на 3 господарства
Бричка	1
Гарба	2
Дрожки (бігунці, лінійка)	1
Живий інвентар:	
Корів	2

Корів-молодняка	3
Коней робочих	4
Коней-молодняка до 3-х років	3
Овець	15
Свиней	2
Підсвинків (4–8 міс.)	2
Птиці	без обмежень ²⁸ .

Усвідомлюючи важливість повернення німців-колоністів для інтенсифікації сільськогосподарського виробництва у південних регіонах УСРР, радянське керівництво (принаймні на папері) намагалося створити більш сприятливі (у порівнянні з іншими групами населення) умови господарювання. Так, 17 серпня 1921 р. Особлива комісія з палива і продовольства РНК УСРР постановила вважати за можливе дозволити об'єднанням німецьких колоністів самостійно збирати продподаток, передати їм у користування частину місцевих підприємств (у першу чергу з обробки сільськогосподарської продукції), сприяти у постачанні матеріалів і засобів виробництва, зборі лікарських рослин, організації молочних ферм, укладати з ними договори у сфері вирощування «інтенсивних культур» (насіння злакових і городніх культур) тощо²⁹.

Радянські ЗМІ також готували ґрунт для можливої рееміграції німецьких колоністів. У тогочасних газетах можна було зустріти нейтральні або й позитивні повідомлення про них та про їхній можливий приїзд в УСРР. Разом з тим радянське керівництво розуміло, що за німецькими колоністами стоїть не лише німецький уряд, а й низка організацій німецьких емігрантів у Німеччині, Швейцарії та США, які можуть надати дієву допомогу колоністам, а, значить, і народному господарству УСРР. Так, 15 липня 1922 р. газета «Вісті ВУЦВК» повідомляла, що на той час німцям-колоністам надійшло у вигляді допомоги (пожертв) 79 пакунків одягу (вартістю 15 тис. німецьких марок за пакунок) та 400 продуктових посилок вагою від 10 до 40 кілограмів кожна. Крім того, допомогли організації у Північній Америці збиратися надіслати українським німцям партію кукурудзи вартістю 10 млн. німецьких марок, а в Швейцарії було зібрано 300 швейцарських франків на закупівлю одягу. Газети повідомляли і про підтримку колоністів владою Німеччини. Зокрема, Рейхстаг прийняв рішення про асигнування 100 млн. німецьких марок на відновлення тих господарств, що потерпіли від неврожаю³⁰.

Проте, з часом ставлення радянської влади до можливості рееміграції німців-колоністів змі-

новалося в негативний бік. Повноважний представник УСРР у Німеччині М. Лівичський, який тимчасово обіймав цю посаду замість хворого В. Ауссема, у спеціальній доповіді від 23 вересня 1922 р. визначив декілька причин, що стали на перешкоді поверненню німців-колоністів: 1) економічна слабкість поворотців; 2) їхня неприхильність до радянської влади; 3) можливість конфліктів між колоністами і місцевим населенням на ґрунті розподілу землі, 4) зменшення в УСРР площ нерозподілених земель і необхідність створення резерву земельного фонду для очікуваної рееміграції українців з Зеленого Клину та Приамур'я. Він допускав лише можливість допущення в Україну колоністів з громадянством Німеччини, що тягнуло б за собою обмеження їх майнових прав. Також М. Лівичський сумнівався в тому, чи зможуть німці-колоністи бути такою ж корисною для українського села «культурною силою», якою вони були у дореволюційні роки³¹.

5 жовтня 1922 р. член колегії, завідувач економіко-правового відділу НКЗС М. Поволоцький писав завідувачу Консульського відділу диппредставництва УСРР у Німеччині М. Руденку, що повернення в Україну колоністів, позбавлених засобів до існування, є небажаним. Рееміграція можлива лише для економічно сильних господарств, об'єднаних у групи відповідно до вимог Наркомзема. Індивідуальне повернення можливе лише в окремих випадках³².

1 грудня 1922 р. М. Поволоцький надіслав диппредставнику УСРР у Німеччині В. Ауссему лист із остаточними інструкціями щодо німців-колоністів:

1) переселення в Україну офіційно припинено Постановою ВУЦВК від 7 вересня 1921 р. Крім того, запас сільськогосподарських земель, що могли бути надані для потреб колонізації, повністю вичерпався, оскільки ці землі були розподілені між українськими селянами;

2) навіть в разі виконання німцями-колоністами всіх висунутих до них вимог щодо забезпеченості реманентом і посівним матеріалом, НКЗС вважає їх переселення в Україну небажаним з огляду на їхні політичні і соціальні орієнтації. Виключення можуть становити лише ті німці-колоністи, які були примусово виселені з України німецькими окупаційними військами. При цьому їм не надавались гарантії отримання землі;

3) зважаючи на політику радянського керівництва щодо зменшення присутності в УСРР будь-яких іноземців, НКЗС небажаним вважав і приїзд колоністів – підданих Веймарської республіки³³.

На цьому спроби українських радянських дипломатів організувати повернення німців-колоністів в УСРР фактично припинилося. Важкі обставини життя в УСРР призвели до того, що в країну не тільки не пішов потік працьовитих і добре освічених реемігрантів, а навпаки – значна кількість німців-колоністів висловило бажання залишити територію УСРР. У 1922–1924 рр. внаслідок низки причин політичного (позбавлення виборчих прав, відмова у виділенні німецьких сіл у окремі національні адміністративно-територіальні одиниці) та економічного (завищені податки, нерентабельність господарства внаслідок нестачі землі) характеру спостерігається значний відтік німців-колоністів у Канаду. За цей час з України виїхало понад 8 тис. німців (не враховуючи дітей), ще близько 20 тис. подали заяви на виїзд. Емігрували переважно меноніти, яких в Україні проживало близько 56 тис. із загальної кількості німців у 360 тис. осіб. Згодом ці тенденції значно посилювались. Станом на весну 1927 р. тільки через американські та канадські пароплавства прагнуло виїхати понад 10 тис. німців колоністів³⁴.

Таким чином, спроба організувати повернення німців-колоністів у місця їхнього попереднього проживання завершилась крахом. Спосіб організації та ведення господарства колоністами виявився несумісним із комуністичною доктриною, що у кінцевому результаті призвело до значного відтоку німців з України.

¹ *Линдеман К. Э.* Прекращение землевладения и землепользования поселен-собственников. Указы 2 февраля и 13 декабря 1915 года и 10, 15 июля, 19 августа 1916 года и их влияние на экономическое состояние Южной России. – М., 1917. – С. 229.

² *Безносков А. И.* Социально-экономическое и общественно-политическое развитие немецких поселений Юга Украины в начале XX века // Вопросы германской истории: Сб. науч. ст. / редкол. С. И. Бобылева (отв. ред.) [и др.] – Днепропетровск: Изд-во Днепропетровского университета, 2000. – С. 127–132; *Бобылева С. И.* «Немецкий вопрос» в оценке российского общественного мнения второй половины XIX века // Ключевые проблемы истории российских немцев: материалы X Междунар. конф. Междунар. ассоциации исследователей истории и культуры российских немцев. – М.: ЗАО «МСНК-пресс», 2004. – С. 47–58; *Євтух В. Б., Чирко Б. В.* Німці в Україні (1920-ті – 1990-ті рр.) / Центру етносоціол. та етнополіт. дослідж. Ін-ту соціології НАН України. – К.: Інтел, 1994. – 183 с.; *Завьялов А. С.* Цивилизационные аспекты истории немецких колоний в Украине // Вопросы германской истории. Немцы в Украине: материалы украинско-германской науч. конф., Днепропетровск, 25–29 сент. 1995 г. – Днепропетровск: ДГУ, 1996. –

С. 7–15; *Котляр Ю.* Німецькі колонії півдня України в період нової економічної політики // Німецькі поселенці в Україні: історія та сьогодення. – К.; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – (Серія «Україна: історія і сучасність». – 416 с.; вип. 1; *Кулінич І. М.* Німецькі колонії на Україні (60-ті роки XVIII ст. – 1917 р.) // Укр. іст. журн. – 1990. – № 9. – С. 18–31; *Кулінич І. М.* Менонити на Юге Украины // Вопросы германской истории. Социально-экономическое развитие: неизученные проблемы. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1995. – С. 30–45; *Кулінич І. М.* Подвижническая деятельность выдающихся деятелей немецких колоний // Вопросы германской истории: міжвуз. зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1995. – С. 37–51; *Кулінич І. М., Кривець Н. В.* Нариси з історії німецьких колоній в Україні. – К.: Наук. думка, 1998; *Сергійчук В.* Німці в Україні // Укр. світ. – 1993. – № 1, № 2, № 3 /12; 1994 – № 1–2, № 5 /12; *Стрикун Т. М.* Німецька колонізація в Російській імперії II половини XIX ст.: її причини та початок. Заснування та розвиток Біловезької німецької колонії у II половині XVIII ст. // Німецькі поселення в Україні в II пол. XVIII – I пол. XX ст.: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 240 річниці Біловезької нім. колонії (18–19 верес. 2007 р.) / за ред. Т. М. Стрикун. – Бахмач, 2008, – С. 14–17; *Стьопченко Е. М.* Національно-культурний розвиток німців Півдня України у 20-ті роки XX століття // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. праць / гол. редкол.: А. Г. Слюсаренко; НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Київ. ун-т, 1999. – Вип. 16: Німці в етнокультурному просторі України. – 2004. – С. 153–159.

³ *Свтух В.Б., Чирко Б. В.* Німці в Україні (1920-і – 1990-ті роки. – С. 8.

⁴ Німці в Україні 20-30-ті рр. XX ст.: зб. док. держ. архівів України / уклад. Яковлева Л. В., Чирко Б. В., Пишко С. П. – К.: Б.в., 1994. – С. 5–7.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 2, спр.621, арк. 1.

⁶ Там само, ф. 5, оп. 1, спр. 223, арк. 15.

⁷ Там само, ф. 4, оп. 1, спр. 799, арк. 109–110.

⁸ Там само, арк. 110.

⁹ Там само, арк. 89.

¹⁰ Там само, спр. 549, арк. 15.

¹¹ Там само, спр. 799, арк. 91–91 зв.

¹² Там само, арк. 92–103.

¹³ Там само, арк. 89–90.

¹⁴ Там само, арк. 70.

¹⁵ Там само, арк. 87.

¹⁶ Там само, арк. 74.

¹⁷ Там само, арк. 57.

¹⁸ Там само, арк. 56.

¹⁹ Там само, арк. 77–79.

²⁰ Там само, арк. 78.

²¹ Там само, арк. 105.

²² Там само, арк. 68–68 зв., 69–69 зв.

²³ Там само, арк. 61–62.

²⁴ Там само, арк. 66.

²⁵ Там само, арк. 59.

²⁶ Там само, арк. 64–65.

²⁷ Там само, арк. 52–52 зв.

²⁸ Там само, арк. 54.

²⁹ Там само, ф. 3040, оп. 1, спр. 46, арк. 14.

³⁰ Німеччина в справі допомоги голодним // Вісті ВУЦВК. – Х., 1922. – 15 лип. (№ 154). – С. 3.

³¹ ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 799, арк. 111–113.

³² Там само, арк. 286–287.

³³ Там само, арк. 321–321 зв.

³⁴ Там само, ф. 1, оп. 3, спр. 2504, арк. 118–118 зв.

В статье на основании архивных документов рассмотрена попытка организации Народным комиссариатом иностранных дел УССР и дипломатическим представительством УССР в Германии реэмиграции в УССР немцев-колонистов в 1921–1922 гг. Определены категории населения Германии, которые стремились вернуться в Украину, проанализированы причины, побудившие их к переезду, показано отношение государственных и партийных органов УССР к реэмиграции немцев-колонистов, выяснены причины неудачи этого проекта.

Ключевые слова: колонизация, немцы-колонисты, эмиграция, реэмиграция, дипломатическое представительство УССР в Германии, НКВД УССР, В. Ауссем, Х. Раковский.

The article, based on archival documents, considered the attempt made by the People's Commissariat for Foreign Affairs of the UkrSSR and the UkrSSR diplomatic mission in Germany of re-emigration in the UkrSSR of German colonists in 1921–1922. The author defined the groups of population in Germany, who sought to return to Ukraine. He also analysed the reasons, which led them to move, showed the attitude of state and party bodies of the UkrSSR to re-emigration of German colonists, figured out the reasons for the failure of this project.

Key words: colonization, German colonists, emigration, re-emigration, the Ukrainian Socialist Soviet Republic diplomatic mission in Germany, the People Commissariat of Foreign Affairs of the Ukrainian Socialist Soviet Republic, V. Aussem, H. Rakows'kyi.